ONS MARKENBOEK

Gorssel, januari 1984
2e Jaargang, No. 1

OUDHEIDKUNDIGE VERENIGING

de Elf marken

ONS MARKENBOEK
is een uitgave van de Oudheidkundige Vereniging
De Elf Marken in de gemeente Gorssel.

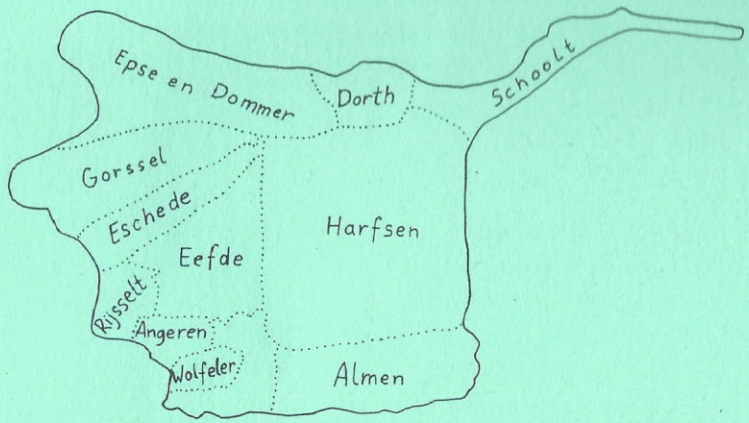

Deze vereniging werd opgericht op 27 september 1983, en heeft ten doel "de beoefening van de geschiedenis in het algemeen en in het bijzonder die van de gemeente Gorssel, waaronder mede wordt begrepen het grondgebied van de gehele, huidige en vroegere, burgerlijke gemeente Gorssel".

Het bestuur wordt gevormd door de leden:

Voorzitter:	H.J.Jansen,	Bargeweg 16, Eefde (tel. 05750-40785)
Secretaris:	N.van Wijk,	Hassinklaan 29, Epse (tel. 05759-1394)
Penningmeester:	J.Bakker,	Laakweg 6, Almen (tel. 05751-620)
Leden:	J.P.Dijksman,	Blauwedijk 10, Almen
	A.Hoekstra,	Pikeursbaan 5, Gorssel
	W.v.d.Kamp,	Lochemseweg 38, Epse
	Mw.J.W.Lubberding-Braakman,	Lochemseweg 147, Harfsen
	J.Nijenhuis,	Zutphenseweg 164, Eefde
	A.M.de Ruiter,	Joppelaan 14 Gorssel

ONS MARKENBOEK

Uitgave van de Oudheidkundige Vereniging
De Elf Marken
in de gemeente Gorssel

No.1 Uitgaaf Januari 1984

INHOUD **blz.**

Oprichting van de Oudheidkundige Vereniging De Elf Marken	1
Mededelingen van het Bestuur	2
De school in Epse van 1883 tot heden	4
Onze molens	7
Het wapen der gemeente Gorssel	19

OPRICHTING VAN DE OUDHEIDKUNDIGE VERENIGING DE ELF MARKEN

Op 27 sept. 1983 werd in De Roskam te Gorssel een vergadering van 77 belangstellenden gehouden, in tegenwoordigheid van notaris Mr.G.W.Galle, ter oprichting van de Oudheidkundige Vereniging De Elf Marken. De Voorzitter van het voorlopig bestuur benadrukte in deze vergadering dat de op te richten vereniging de gehele burgerlijke gemeente Gorssel zal omvatten. Het bestuur zal bestaan uit 10 personen en wel 2 personen uit zowel Gorssel, Almen, Harfsen of Kring van Dorth, Eefde en Epse of Joppe.

De heer J.Roelofs van de Carnavalsvereniging de Gorsselnarren zette uiteen, dat de vertoning van een film uit het jaar 1952 op de nieuwjaarsreceptie van de Gorsselnarren zijn vereniging op het idee had gebracht een voorstel te doen om te komen tot de oprichting van een oudheidkamer in De Haytinkhof. Dit voorstel kon vooralsnog niet worden verwezenlijkt, doch wel heeft een groep personen uit alle dorpen der gemeente het idee overgenomen. De heer Roelofs bood een videoband van deze film aan en Prins Gerrit een fraaie foto.

De heer Jansen gaf vervolgens een uiteenzetting van doel en streven van de op te richten vereniging. Hij noemde o.a. het inrichten van een tentoonstelling

(eventueel permanent), het verzamelen van oude ansichten of dia's en oude kaarten, veldnamenonderzoek, uitgave van een periodiek, familieonderzoek, geschiedkundige aspecten, verkrijging van veel belangrijk materiaal, uitbreiding documentatie etc.

De statuten van de op te richten vereniging werden in de vergadering ter inzage gegeven.

De heer Jansen stelde om 21.40 uur voor de oudheidkundige vereniging der gemeente Gorssel onder de naam van De Elf Marken op te richten, hetgeen bij acclamatie geschiedde. Het voorlopig bestuur trad en bloc af, maar werd, daar er geen tegenkandidaten waren, herkozen, en bestaat derhalve uit:

Voorzitter:	H.J.Jansen,	Eefde
Secretaris,	N.van Wijk,	Epse
Penningmeester,	J.Bakker,	Almen
Leden,	J.P.Dijkman	Almen
	A.Hoekstra,	Gorssel
	W.v.d.Kamp,	Epse
	Mw.J.W.Lubberding-Braakman,	Harfsen
	J.Nijenhuis,	Eefde
	A.M.de Ruiter	Gorssel
	J.Uenk	

Het onderling vast te stellen Dagelijks Bestuur werd gemachtigd de statuten notarieel te laten vaststellen.

De contributie voor het jaar 1983 (3 mnd.) werd door de vergadering op minimum f 10,- per gezin en voor 1984 op f 25,- per gezin vastgesteld.

De vergadering werd besloten met het afdraaien van twee filmpjes uit de jaren 1930. Deze werden vervaardigd door de heer J.H.Rutgers uit Epse. Beide filmpjes hadden een jaarlijks reisje van de bejaarden uit Gorssel, Epse, en Joppe tot onderwerp. In 1937 was Burgers Dierenpark in Arnhem het doel, bij het tweede filmpje de tocht naar het vliegveld Twente.

MEDEDELINGEN VAN HET BESTUUR

Het Dagelijks Bestuur wordt gevormd door de Voorzitter, de Secretaris en de Penningmeester, terwijl

de heer A.Hoekstra zal optreden als Algemeen Adjunct voor de leden van het Dagelijks Bestuur.

Het Dagelijks Bestuur heeft de statuten van de vereniging door de notaris definitief laten vaststellen. Deze zijn naar de Kamer van Koophandel gezonden. De vereniging is derhalve thans opgericht.

Het Bestuur zal trachten te komen tot samenstelling van werkgroepen voor de volgende te ontwikkelen activiteiten:

1. veldnamenonderzoek
2. katalogisering en herstel van binnengekomen voor de toekomst belangrijke voorwerpen en werktuigen met een oudheidkundige waarde.
3. diaserie met lesbrieven voor scholen en/of verenigingen,
4. door de leden belangrijk gevonden oudheidkundige onderwerpen.

Gezien de tot nu toe door de leden getoonde belangstelling, moet het vormen van deze werkgroepen niet moeilijk zijn. U kunt zich voor deelname te allen tijde bij een der plaatselijke bestuursleden melden.

Per 31 dec. 1983 bedroeg het aantal leden 135.

Er zal een Ledenvergadering worden gehouden op dinsd. 21 febr. 1984 te 20.00 uur, in de Roskam te Gorssel. De agenda luidt:

1. Opening.
2. Notulen van de Oprichtingsvergadering.
3. Ingekomen stukken en mededelingen.
4. Vaststelling Huishoudelijk Reglement.
5. Omschrijving en instelling van werkgroepen.
6. Benoeming leden kascommissie.
7. Rondvraag.
8. Pauze.
9. Diaserie (H.J.Jansen)
10. Sluiting.

Bijdragen aan de e.v. uitgave van Ons Markenboek worden gaarne ingewacht vóór 1 April a.s.

DE SCHOOL IN EPSE VAN 1883 TOT HEDEN
(vervolg op Markenboek No.1)

De nieuwe school, de derde voor de Epser jeugd, stond midden in het dorp. Het hoofd, de heer H.J.Ezerman, die 1 november 1873 meester Graewert was opgevolgd, maakte de verhuizing van de Bathmenseweg naar het centrum Epse mee. Het was een pracht van een school, links van de gang twee lokalen en rechts één. Achterin de W.C.'s met witte potten. Grote salamanderkachels zorgden voor verwarming en stof. Er was veel kastruimte voor een gering assortiment aan leermiddelen. Een hoofdenkamertje was niet nodig, meesters woning immers was naast de school gebouwd en iedereen wist hem hier na schooltijd te vinden. De school kostte vier keer zoveel als de vorige, n.l. f 9.400,-. Burgemeester Mr.A.Ph.R.C.Baron van der Borch van Verwolde opende de school. Dit is vereeuwigd in een gevelsteen, links van de ingang. Deze school zou zeker 100 jaar meekunnen. Dat is ook gebleken, want het gebouw staat er nog. Meester Ezerman hoefde 't in de nieuwe school niet alleen te doen, hij had hulp van een ondermeester en een juf, die wegens vertrek naar andere scholen nogal eens wisselden.

In februari 1906 ging de heer Ezerman met pensioen. Meester H.Klumper volgde hem op. Naast zijn taak als schoolhoofd was de heer Klumper zeer actief in 't landbouwonderwijs (avondlessen en bemoeienissen met de G.M.v.L.). Later, na de bouw van 't Epser kerkje, werd hij tevens benoemd tot koster.

Meester Klumper kreeg op de duur een constante groep van leerkrachten bij elkaar (we noemen bv. Mej.J.Schutte en meester T.van Dam) en zag het aantal leerlingen constant stijgen. Hierdoor werden de klassen te groot en de school te klein. Kinderen die in de te grote groepen niet konden meekomen, kregen na de normale schooltijden dagelijks volle aandacht en geduld. Een vierde lokaal bleek nodig en tevens een zgn. hoofdenkamer voor individuele hulp. In onze nostalgische tijd zou het gemeentebestuur de bestaande school hebben gemoderniseerd en uitgebreid, doch de toenmalige vroede vaderen besloten tot

de bouw van een nieuwe openbare school in Epse, de vierde dus.

't Gemeentebestuur kocht aan de Hassinklaan 3500 m^2 grond van H.W.ten Hove en 300 m^2 van J.A.Stormink, beiden te Epse. De grondprijs was f 1,50 per m^2 en voor de nieuwbouw kwam een crediet van f 39.915,- beschikbaar. Wat te doen met de oude school? Hierover zal wel 't een en ander te doen zijn geweest, want tussen 't besluit de school aan de openbare dienst te onttrekken en het raadsbesluit hem publiek te verkopen ligt een jaar en 6 dagen (6 mrt. 1933 - 12 mrt. 1934). Bij deze publieke verkoop werd J.W. Klosters eigenaar. 't Gebouw werd Transportwagenindustrie "Gelderland". Dus geen dorpshuis.

Meester H.J.Koerselman, die de heer Klumper per 1 Sept. 1931 was opgevolgd, betrok op 6 april 1932 met zijn 3 leerkrachten en ± 120 leerlingen de moderne nieuwe school, de dr.J.v.d.Hoevenschool. Een voor die dagen dure maar wel fijne school, ver van de steeds drukker wordende Lochemseweg, vier ruime zonnige lokalen, nieuw modern meubilair, modern sanitair, centrale verwarming, dus minder stof. Bovendien een ruim en veilig schoolplein. Echter eind 1939 daalde 't aantal leerlingen onder 't vereiste getal en de laatstaangestelde leerkracht moest per 1 jan. 1940 verdwijnen.

De voor ieder bijzonder moeilijke periode 1940 - 1945 brak aan. De jaren 1940 - 1943 waren voor 't schoolgebeuren niet al te enerverend. Maar in 1944 kwamen de moeilijkheden. Op het landgoed 't Hassink legden de Duitsers, omringd door prikkeldraad en landmijnen en streng bewaakt door militairen, een benzine- en wapendepot aan. Deze bewakers werden voor een deel in de school ondergebracht. Ook werkers voor de O.T., bij razzia's opgepakt in 't Westen van ons land, werden bewoners van de school. De leerlingen werden klassegewijs verspreid over 't hele dorp bv. in De Buitenkamp, een villa op de hoek van de Lochemseweg en Oude Larenseweg, in Tramzicht (café-restaurant) aan de Lochemseweg (nu timmerbedrijf Enderink) en in de oude school. Wegens 't saboteren van door de bezetters genomen besluiten en verboden handelingen in Gorssel werd een aantal burgers gegijzeld. Hiertoe behoorde ook

meester Koerselman.

Bij 't bombardement door de geallieerde luchtmacht op 't Hassink werd ook de school getroffen en van 't gebouw was, na de bevrijding van Epse, op 6 april 1945, onbruikbaar (kapot dak, geen glas, ingestorte muren). 't Duurde tot 1 october 1946 voor men er weer kon lesgeven. Meester Koerselman, die veel had meegemaakt, vroeg ontslag en overleed op 22 januari 1946. Op 18 maart van dit jaar werd schrijver dezes als zijn opvolger benoemd en hij maakte in de jaren 50 de grote uitbreiding van Epse mee. Nieuwe wijken en buurten ontstonden. De uitbreiding tot een achtklassige school werd noodzakelijk. Tevens kwam men tot de oprichting van een kleuterschool, die onder leiding van hoofdleidster Mej. Erna Woertman, dochter van de oudheidkenner van Gorssel, Bernard Woertman, in 't schoolgebouw werd ondergebracht (integratie ook toen al). Helaas is door vermindering van 't aantal jonggeborenen en de algehele vergrijzing 't aantal leerlingen nu op z'n retour.

N. van Wijk.

Bronvermelding:
Gemeente archief, mondelinge overlevering en eigen waarneming.

ONZE MOLENS

De geschiedenis van de molens is al heel oud. Het is moeilijk na te gaan hoe oud precies. Heel oud is het gebruik van maalstenen om de graankorrels tot meel fijn te malen. Dit gebeurde meestal door handkracht, meesta- door vrouwen, later ook door paarden en ezels. Bij de Grieken en de Romeinen kwamen platte gegroefde maalstenen in gebruik en zware marmeren cilinders, die daarover moesten worden gerold. Opgravingen hebben echter veel van de geschiedenis achterhaald en aan het licht gebracht.

Bekend is, dat de Romeinen waterkracht gingen toepassen. Plinius de Oudere, een romeins geschiedschrijver, die om het leven kwam bij de ondergang van Pompeji (uitbarsting van de Vesuvius in het jaar 79) schrijft in zijn encyclopedie, dat watermolens overal in het land (Italië) voorkwamen. De Romeinen hebben de watermolen niet zelf uitgevonden maar vermoedelijk afgekeken, want waarschijnlijk was de watermolen al bekend bij koning Mithridates van Pontes in Klein Azië, ongeveer twee eeuwen eerder. Dit alles heeft te maken met de watermolens.

Men zegt dat de eerste watermolen in Nederland pas in het begin van de achtste eeuw zou zijn ontstaan en wel bij Loon aan de Dommel in Noord Brabant. Windmolens kende men hier toen nog niet. Pas in de tiende eeuw werden die voor 't eerst waargenomen in het Midden Oosten, in Perzië en Afghanistan. Lange tijd werd aangenomen, dat het gebruik van de molen uit Klein Azië stamde en dat de Kruisvaarders de molen hebben meegebracht naar het westen.

Echter meer dan een eeuw vóór deze kruistochten kwam in de provincie Tarragona (Spanje) een Moors mohammedaans model molen voor (10de eeuw) en deze molens kwamen voor langs de kust van de Middellandse Zee. Omstreeks 1200 stond er al een aantal "moderne" standerd-molens op de wallen van Parijs. De eerste echte windmolen zou in de Elzas hebben gestaan. Ook in het oostelijk deel van Engeland, Suffolk, kende men al vroeg eikenhouten standerdmolens, waarvan het hoge, torenachtige bovenste gedeelte met de wieken op de wind kon worden gesteld. Deze vormden het proto type van alles wat men is gaan verstaan onder de

"windmolen".

De standerd molen kende men in ons land al in de dertiende eeuw, want Graaf Floris de Vijfde verleende de Poorters van Haarlem het privilege om een windmolen te mogen hebben en dat was blijkbaar toen (1274) geen nieuwigheid meer.

Jan de Eerste van Brabant verleende vóór het einde van de dertiende eeuw dit privilege aan Arnoldus, bijgenaamd Heyme "het recht van vrije wind" ergens tussen Sint Oedenrode en Schijndel. Deze molen kon naar alle kanten met de wind meedraaien.

Ook is het bekend dat in de dertiende eeuw windmolens van dit genre bij Lochem en bij Delft hebben gestaan. Het gaat hier om de eigenlijke standerd-windmolens.

Gedurende de veertiende eeuw kwamen er veel bij, vooral in de steden op de wallen. Er zijn nog fraaie exemplaren in Brabant, Zeeland en Limburg en dicht bij Ede (de bekende Doesburger uit 1507) en de Wissinks Mol in het Buurser Zand in Haaksbergen. De standerd-molen draait op een spil en kan gekruid worden naar de wind. De hele molen draait men dus naar de wind, in tegenstelling met een zgn. "boven-kruier", waarvan alleen de bovenkap draait naar de wind. Als dit draaien van binnenuit geschiedt, zegt men "binnen-kruier" en als het van buiten gebeurt dan zegt men "buiten-kruier". In de standerd-molen komen meestal ronde windgaten voor aan de zijkanten. Zodra de molenaar de wind hoort fluiten door deze gaten, moet de molen "gekruid" worden, dus weer met de kop in de wind worden gebracht.

Op de duur bleek de standerd molen te klein. Al in de 15de eeuw wordt voor het eerst melding gemaakt van een heel ander type korenmolen, namelijk de stenen torenmolen, 'n cylindervormig gebouw met een ronde kap, die van binnenuit gedraaid kan worden, zodat van een "binnen-kruier" gesproken kan worden. Dit stevige bouwwerk bood veel ruimte voor werktuigen en maalgoederen, meer dan de oude standerdmolen. Men denkt toch dat deze oude stenen torenmolens vrij gering in aantal zijn geweest. In ons land zijn er

nog vier te zien, namelijk de beroemd molen van Zeddam (± 1450), de "Buitenmolen" te Zevenaar (16de eeuw) en twee uit de 17de eeuw nl. te Lienden (Betuwe) en te Gronsveld (Zuid Limburg). Deze laatste was een dwang- of banmolen, d.w.z. de boeren in de Heerlijkheid hadden de verplichting om uitsluitend daar hun koren te laten malen. De heer verpachtte de molen en de pachter-molenaar mocht niet zelf zijn maaltarief vaststellen; de heer had het voor het zeggen en deze verleende ook het recht van "vrije wind". (Men mocht geen obstakels bouwen of bomen planten bij de molens, waardoor de molen belemmerd zou kunnen worden in het vangen van de wind.)

De molen is niet alleen als korenmolen gebruikt; het is begrijpelijk dat de wind- en waterkracht ook voor andere doeleinden geschikt werd gemaakt. Om het water op peil te houden in de polder kwamen er polder-molens, om olie te winnen de olie-molens, de papiermolens op de Veluwe, in de Zaanstreek dehoutzaagmolens, terwijl men in Deventer sprak van de "Iezermölle" (De ijzergieterij van J.L.Nering Bögel en Co is ontstaan uit een ijzermolen opgericht in 1756 bij een eeuwenoude watermolen aan de Vetkolk te Deventer. In de fundatiesteen stond: Ijsermoole Door Hendrik Lindeman gemaakt Anno 1755. Lindeman kreeg in 1745 de stadswatermolen in erfpacht om te gebruiken als pel-, cement-, en oliemolen). Waar dat mogelijk was behield de watermolen naast de windmolen zijn verdienste.

In onze gemeente bezitten we geen water- en windmolens meer, hoewel er 5 watermolens zijn geweest en 7 windmolens, waarvan er 4 bij de bevrijding van onze gemeente in april 1945 zijn verwoest. Bij de beschrijving van iedere molen afzonderlijk komen we daarop nog terug.

Nu we bij de molens in onze gemeente zijn aangeland, zal men ook ongetwijfeld willen weten, wat de aanleiding was van dit artikel. We wilden namelijk graag een antwoord op de vraag in welke marken in onze gemeente een molen had gestaan.

Een duik in het gemeente-archief leverde niet veel op, zodat boeken en publicaties geraadpleegd hebben, waaruit we dan onze vraag konden beantwoorden:

Marke Epse: watermolen nabij de Olthof, windmolen aan de Lochemseweg te Epse.

Marke Gorssel: windmolen aan de molenweg, hoek Nijverheidsstraat.

Marke Eschede: windmolen aan de Gorsselse Enkweg (Eesterhoek)

Marke Rijsselt: geen

Marke Eefde: geen

Marke Angeren: 2 windmolens en 1 watermolen (pompmolen) nabij huis de Voorst.

Marke Wolferer: 1 watermolen nabij huis de Dam.

Marke Almen: 1 watermolen en 1 windmolen.

Marke Harfsen: 1 windmolen.

Marke Dorth: 1 watermolen in de gemeente Gorssel
1 windmolen in de gemeente Bathmen (Dorth Overijsselse zijde) niet meegeteld bij onze 7 windmolens.

Marke Schoolt: geen.

Bij het schrijven van dit artikel beschikten we nog niet over alle gegevens betreffende onze windmolens, zodat we moesten besluiten in deze uitgave van Ons Markenboek alleen de watermolens te bespreken.

De watermolen te Epse is de oudst vermelde watermolen in onze gemeente; deze wordt vermeld in 1257.
In 1266 wordt melding gemaakt van een schenking aan het Klooster Ter Hunnepe van het goed Somersvoord met molen van de Bisschop Hendrik van Viande. Het klooster werd in 1257 in bescherming genomen door Paus Alexander IV; het huis Oves behoorde tot deze goederen, waarvan de Paus het bezit bevestigde en bij het huis Oves behoorde een molen. Twee molens dus dicht bij elkaar en dat gaf natuurlijk de nodige moeilijkheden.

Na een langdurig touwtrekken wordt in 1280 een overeenkomst getroffen tussen het Klooster Ter Hunnepe en Hendrik Syderoves met zijn broers en erfgenamen over een waterleiding, die door de molen van Somersvoord liep.

Dit water werd gewoonlijk de Oves genoemd. Tegen betaling van 15 pond kregen de kloosterlingen van de gebrs. Syderoves het recht met Pasen een dam, de Bivanck geheten, te mogen opwerpen om het water naar de kloostermolen te leiden. Met Sint Maarten in november d.o.v. moest deze dam dan weer worden opgeruimd opdat de zgn. bovenste molen, die gelegen was nabij de Olthof, door het water in werking gesteld kon worden. Aan de oude Hunnepa, die lag tussen het land van Syderoves en het land van Somersvoord, mocht niets vergraven worden. De Olthof bestaat nog steeds in Epse, aan het einde van de Olthoflaan, 1 kilometer ten Zuiden van het klooster ter Hunnepe. Tussen beide erven loopt de Dortherbeek. Uit oude oorkonden blijkt, dat er drie beken hebben bestaan:

1. de Hunneper A of Hunnepa,
2. het water dat de Oves heette,
3. de waterloop die door afdamming van de Oves water naar de kloostermolen bracht, dat is dus de molen van Somersvoord

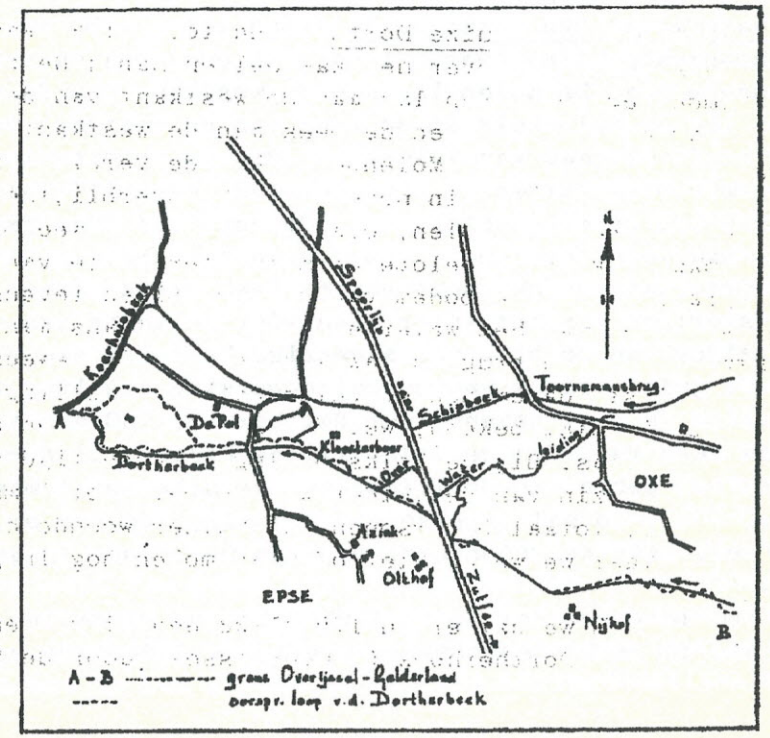

Aangenomen mag worden, dat de bestaande Dortherbeek de vroegere Hunneper A was, want de nu bestaande benedenloop van de Schipbeek was er in de 13de eeuw nog niet. Pas in de 14de eeuw worden in de Cameraarsrekeningen van 1345 uitgaven gevonden voor het graven van een nieuwe gracht. Rekeningen uit de jaren 1353 t/m 1369 bevestigen deze veronderstelling. Vroeger heeft de Schipbeek via de Oxerwaterleiding zijn water geloosd in de Dortherbeek. De vraag blijft nog wel waar het huis Oves en de goederen Somersvoord precies gelegen hebben.

De overeenkomst van 1280 heeft maar één jaar gegolden, want in 1281 verklaarden de broers en erfgenamen Syderoves afstand te hebben gedaan van elk recht op de waterleiding en zelfs de verdediging dienaangaande in handen van het Convent (het klooster) te hebben gelegd. Dit is dan ook het laatste bericht, dat we van de molen bij de Olthof kennen, maar de kadasterkaart van 1830 vermeldt Molendijk voor de laan, die we thans Olthoflaan noemen. Misschien brengt het veldnamen-onderzoek nog eens de oplossing.

De watermolen van huize Dorth stond tot ± 1780 aan de Bathmenseweg, tegenover het kasteel en nabij de brug in genoemde weg. De molen lag aan de westkant van de weg. Hier lag de molenkolk en de beek aan de westkant van de weg heeft de naam van Molenbeek. Bij de vernieuwing van genoemde brug werden in november 1921 overblijfselen gevonden van de watermolen, o.a. de voet van twee pijpsgewijs naar elkander toelopende muren ter dikte van 45 cm. Bij graafwerk in de bodem van de beek bleek tevens, dat het stortbed van het water even vóór de thans aan de westzijde van de brug nog aanwezige kolk is geweest.

De juiste datum van de buitenwerking stelling van de molen is niet bekend; wel dat het in 1780 een aflopende zaak was. Bij de Volkstelling (franse tijd - 1795) wordt het gezin van de mulder wel vermeld met 1 man en 4 vr. + k., totaal 5 personen. De mulder woonde er toen nog wel, maar we weten niet of zijn molen nog in gebruik was.

Wel weten we dat er in 1797/1798 een windmolen werd gebouwd in de Dortherhoek (= Overijssel) door de heer

Van Dorth Gerrit Willem van Zuijlen Nieveld, die in 1796 zijn verzoek tot bouw richtte aan de Staten van Overijssel.

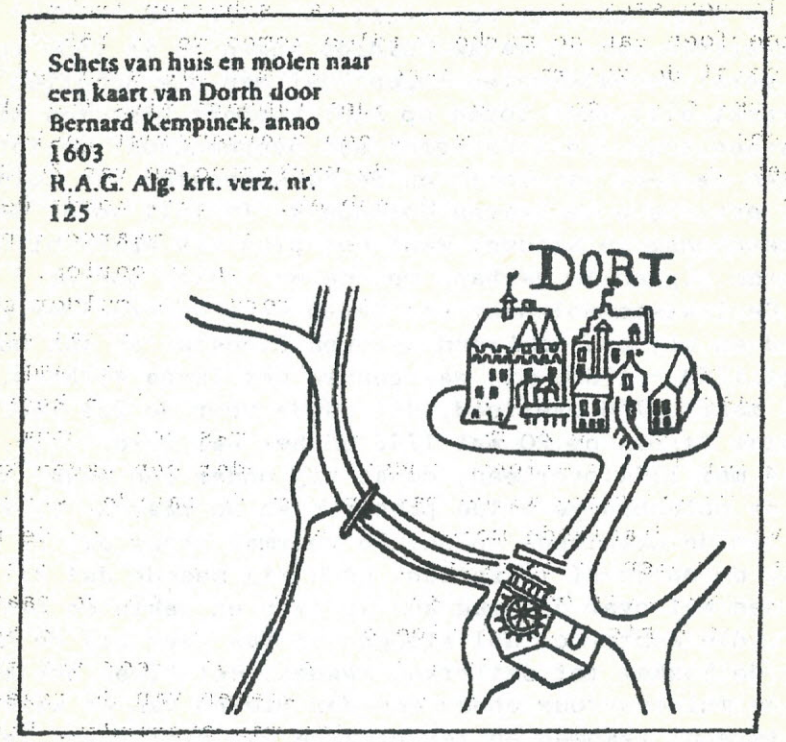

Schets van huis en molen naar een kaart van Dorth door Bernard Kempinck, anno 1603
R.A.G. Alg. krt. verz. nr. 125

Jan te Winkel van de "Oude Molen" te Bathmen en Willem Bessem, bakker te Bathmen maakten bezwaar tegen deze bouw. De molen van te Winkel, de Oude Molen te Bathmen, wordt al vermeld in 1523 en is van de heer Van Dorth gekocht in 1753 door Frerik te Winkel. (Archief Dorth 27 nov. 1523 nr. 44) We zullen bij de behandeling van de windmolens hierop nog nader ingaan.

Wanneer de watermolen te Dorth werd gebouwd is niet achterhaald, maar op de kaart van 1603 staat hij reeds vermeld. Het huis Dorth wordt vanaf 1348 in de Geld. Leenakten vermeld en het huis was toen in het bezit van het geslacht Van Dorth, dat vanaf de 12de eeuw bekend is. Seyno van Dorth bouwde het kasteel Dorth aan de Gelderse zijde tussen 1329 en 1348. In de Dortherhoek (gem.Bathmen) stond de hof te Dorth, wat het oorspronkelijke stam-

huis moet zijn geweest en waarnaar de slag aan de Dortherbeek in 1223/26 genoemd zal zijn. Deze oorlog werd gevoerd door de Bisschop van Utrecht,Otto van der Lippe en Gerhard III, graaf van Gelre.

In een stuk over het recht van schutten trekken door de geerfden van de marke Zuidloo komen we in 1550 voor het eerst de watermolen tegen:"dat men die schutten optreckt offt laet lopen op Sunt Lambert biss toe blaecken paeschen toe". In 1568 wordt een overeenkomst gesloten tussen de heer van Dorth en de markegenoten van Zuidloo over een nieuw te graven Molenbeek. In 1611 wordt deze overeenkomst vernieuwd, want het plan was waarschijnlijk blijven liggen in verband met de 80 jarige oorlog.

De laatste molenaar van Dorth werd watermulder genoemd en hij heette Arend Harmsen Clooster en was mulder vanaf 1760 - 1780. Hij was gehuwd met Janna Witkamp, die op 3 maart 1766 overleed. Hij huwde voor de 2de keer met Grietje Stroek op 20 mei 1766 en het was deze vrouw, die op 14 mei 1774 overleed, omdat zij onder een wagen kwam, die de molenbrugge wilde passeren en de paarden schrokken van de draaiende molen. De voerman vroeg aan de mulderse de molen af te zetten, doch zij meende dat zij de paarden wel over de brug kon krijgen en pakte de paarden vast, die echter op hol sloegen en pas weer bij de herberg de Roskam tot stilstand kwamen. Het bleek echter dat de muldersvrouw onder een der wielen van de wagen was terecht gekomen en ter plaatse was overleden. Vermoedelijk kon de molenaar het werk niet alleen af, want hij huwde op 25 sept. 1774 met Derkjen Schoolderman, die echter op 24 dec. 1774 overleed. Voor de vierde maal huwde de watermulder op 16 april 1775 met Hendersken Harmsen. Zo was onze watermulder binnen één jaar wettig gehuwd geweest met drie vrouwen.

Wanneer Arent Watermulder, alias Harmsen Clooster, uit Dorth is vertrokken hebben we niet kunnen achterhalen; wel werd een zoon, Herman, geboren en op 21 mei 1778 te Bathmen gedoopt. Waarschijnlijk is dit de latere Harmen Watermulder, die samen met zijn vrouw tot 18 maart 1820 op de katerstede 't Bolderink te Epse heeft gewoond.

De watermolen te Almen. In de goederenlijst van de Graaf van Dale, heer van Diepenheim, van 1188 komt ook de hof te Almen voor, maar hierbij wordt de molen niet genoemd.

Eerst in 1331 bij de aankoop van de heerlijkheid Diepenheim door de Bisschop van Utrecht wordt uitdrukkelijk de Hof te Almen met de molen en de erven vermeld. Later behoorde de Hof te Almen aan het huis Keppel, aldus vermeld in 1455, 1459, 1500, 1572 en 1577. Kennelijk was Ter Molen afgesplitst van de Hof, althans in de lijst van waren van de marke Almen komt zowel het Molenguet als Ten Have voor, elk met één ware. Ter Mollen kwam in 1643 aan Walter de Rode van Heeckeren van huis Ruurlo door huwelijk met Anna van Pallandt van Keppel; het goed Ten Have behoorde aan de Ehze. Maar in die tijd bestond er al geen watermolen meer, noch bij Ter Mollen noch bij Ten Have.

Bij Ten Have behoorde het recht van wind en water en eigenaar was Willem van Lintelo, heer van de Ehze. Deze Willem wilde op zijn grond een windmolen bouwen, tot ongenoegen van Derck van Haeften tot Verwolde en Derk van Keppel en Voorst van huize de Voorst, die vanwege de mogelijke concurrentie hem een proces aandeden. Uit de processtukken blijkt duidelijk, dat het recht van wind en water aan Willem van Lintelo toekwam. In 1636 vindt getuigen verhoor plaats, waarbij gevraagd werd of er nog overblijfselen waren van de oude watermolen, hetgeen bevestigend werd beantwoord. Een getuige, Jan Kohle, als zijnde timmerman, verklaarde dat de resterende palen sterk genoeg waren, "om een goede en nijewe watermoele daerop te timmeren".

Aan de verdwenen molen zou de naam "het Moelenbroeck" herinneren en ook was nog te zien "de strangh van den Barckell daer het waeter heeft doorgelopen". Mogelijk zou kunnen zijn, dat de molen is verbrand of verwoest in de eerste decennia van de 80-jarige oorlog of in 1572 of in 1583, de jaren, waarin Zutphen door de Spanjaarden is ingenomen en geplunderd. Elke heugenis ontbreekt tot op heden aan de vroegere watermolen, die mogelijk heeft gelegen aan de oprijlaan naar het huis Ter Meulen; tegenover het vroegere tuinmanshuis of koetshuis ligt, ten westen van deze laan, een langgerekte laagte "de Strangh

van die Barckell daer het waeter heeft doorgelopen", nog herkenbaar aan een diepe kolk, de molenkolk? Ook de veldnamen hebben nog geen uitsluitsel gegeven.

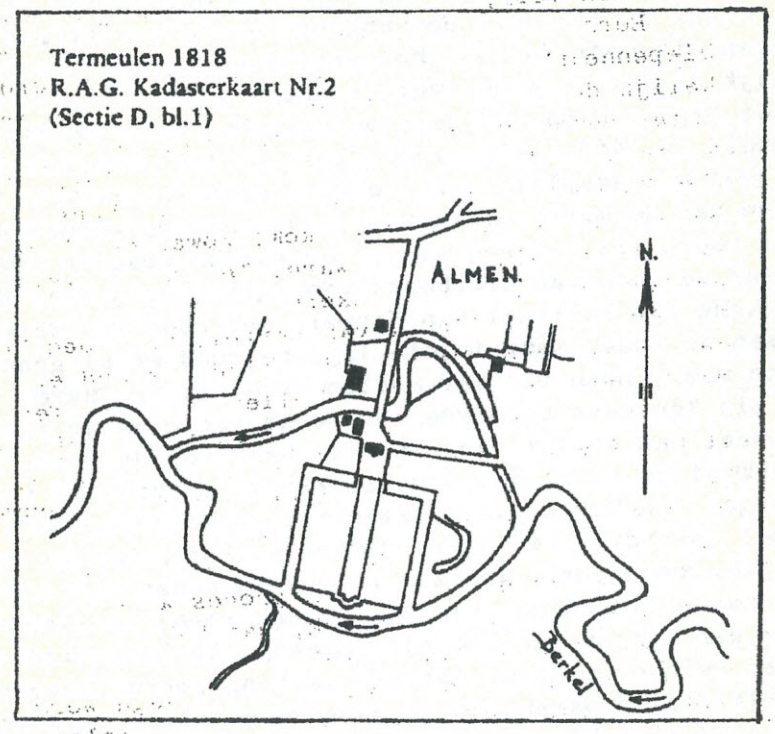

De pompmolen bij huize "de Voorst" te Eefde moest worden gebouwd om de fonteinen van genoemd huis van water te voorzien.

In 1695 werd met de bouw begonnen van huis de Voorst, even ten noorden van de oude havezathe de Voorst en wel door of voor Arnold Joost van Keppel, die van Stadhouder-Koning Willem III de titel van Graaf van Albemarle had gekregen. Er werd uit ruime beurs gebouwd en de opzet was groots en van de tuinen niet minder. Maar voor de fonteinen en cascaden was geen voldoende water aanwezig, zodat er kunstmatige waterwerken nodig waren. De Graaf van Albemarle verzocht aan de Zutphense magistraat vergunning om "door seeckere machine eenige water uyt de

Barckel te trecken, om daer door eenige fontainen inden hoff van het huijs de Voorst te doen springen met verseeckeringe, dat sulx niet soude strecken tot naedeel van dezer stads meulen, als sullende alle het selve water wederom door een canael boven het Warnsveldsche vonder inde voorn. Barckel gebragt worden sonder dat oock door het leggen ofte maecken vande voorn. machine de stroom vande Barckel zal worden gestuwt". Op 11 Oct. 1697 werd de vergunning afgegeven, maar het bleek voor Zutphen en ook voor de omliggende boeren een koekoeksei te zijn. In de Berkel, achter het huis 't Velde kwam een verlaat te liggen, waarboven een kanaal naar de tuinen van de Voorst werd geleid en waarbij een waterrad, aangebracht aan een hoge houten toren, een pompinstallatie in beweging zette. In tegenstelling tot de belofte, dat de Berkel niet gestuwd zou worden, moest er dus wel degelijk kunstmatig verval komen. In de volgende jaren werden de waterwerken steeds meer uitgebreid en de Graaf stoorde zich niet aan herhaalde klachten van de boeren over wateroverlast en van de Zutphense mulders over wateronttrekking, waardoor de watermolens in Zutphen niet over voldoende water konden beschikken.

Bovendien werd de Voorst in 1700 tot hoge Heerlijkheid verheven op last van Willem III en ook dat was een doorn in het oog van Zutphen. Na de dood van Willem III in 1702 trachtte Zutphen alles weer zo spoedig mogelijk ongedaan te maken.

Op 27 april 1703 trokken drie compagnieën Zutphense soldaten naar het landgoed en braken de bruggen en verlaten en de meulen bij het huis 't Velde grondig af en dempten het verlaat. Zo kwam de Voorst dus zonder water te zitten.

De molen heeft er dus maar enkele jaren gestaan. Wel is er nog een afbeelding van "'t Moolenwerk tot de Waterkunst" bewaard gebleven, een gravure van Peter Schenck uit 1700.

De molen had een hoog pomphuis met zadeldak en was van hout gebouwd en had een groot onderslagrad van ± 4 à 4½ m middellijn.

De molen is niet meer hersteld, hoewel het water voor de gracht van huis de Voorst wel weer uit de Ber-

kel komt; met een eenvoudig sluisje kon dit worden geregeld.

Uit een reisbeschrijving uit 1740 is gebleken dat de fonteinen niet meer werkten en dat bij de dood van Koningh "William" Zutphen onmiddellijk de sloop van het Moolenwerk ter hand had genomen, waardoor de "waterkunst" tot het verleden behoorde.

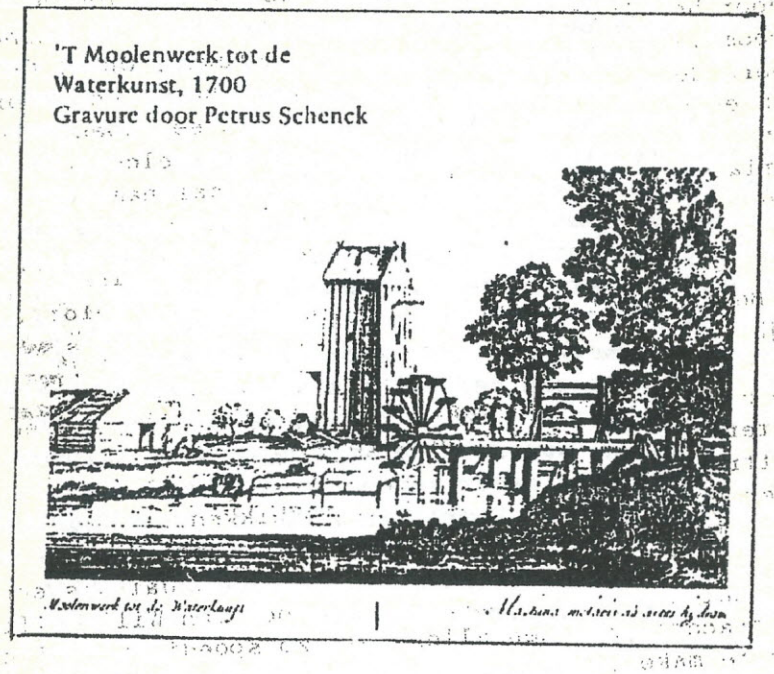

'T Moolenwerk tot de Waterkunst, 1700
Gravure door Petrus Schenck

H.J.Jansen

(wordt vervolgd)

bronvermelding: volgt

HET WAPEN DER GEMEENTE GORSSEL[1]

Toen begin december 1852 de briefdrager het staatsblad no.201 "houdende bepalingen omtrent de door den Burgemeester te dragen onderscheidingsteekenen"[2] bij het Gorsselse gemeentebestuur afleverde, kon hij niet bevroeden dat dit stukje papier de aanleiding tot het aanvragen van een eigen gemeentewapen zou worden. Want Gorssel behoorde nog steeds tot die gemeenten die geen wapen voerden[3] en in de weinige gevallen waarin de andere gemeentebesturen hun wapen gebruikten, o.a. bij het verzegelen van stembussen en ander verkiezingsmateriaal, moest zij het doen met een stempel waarop de woorden "plaatselijk Bestuur van Gorssel"[4]. Maar artikel 1 van het in bovengenoemd staatsblad opgenomen Koninklijk Besluit breidde het gebruik uit:"De onderscheidingsteekenen, door den burgemeester te dragen, bestaan in een zilveren penning, hebbende eene middellijn van veertig strepen[5] en vertoonende aan de eene zijde het wapen des Rijks, aan de andere dat der gemeente, of, zoo de gemeente geen wapen heeft, den naam der gemeente; de penning hangende op de borst, hetzij aan eene zilveren keten, hetzij aan een oranje zijden lint; de keten of het lint op beide schouders aan den rok of het opperkleed vastgehecht".

In welke gevallen de penning gedragen moest worden vermeldde artikel 2:"De burgemeester draagt de onderscheidingsteekenen, wanneer hij:

- voorzit in de vergadering van den Raad;
- ingeval van brand, of van oproerige beweging, van zamenscholing of andere stoornis der openbare orde zich in het openbaar vertoont;
- uit krachte van art.188 der gemeentewet[6], of van eenige andere wet persoonlijk in het openbaar bevelen geeft;
- bij plegtige gelegenheden namens de gemeente opkomt"

Dat burgemeester J.A.Vuller, die natuurlijk veel liever een penning met een fraai wapen, dan één met slechts het woord Gorssel, droeg, de zaak ter harte ging, blijkt hier wel uit, dat hij reeds op 22 december van datzelfde jaar 1852 een concept-brief in de vergadering van de gemeenteraad ter tafel bracht, met het

voorstel deze via Gedeputeerde Staten aan de Minister van Binnenlandse Zaken te zenden. De brief, waarmee de raad overigens eensgezind accoord ging luidde als volgt:

"De Raad der Gemeente Gorssel, meermalen het gemis opgemerkt hebbende van een gemeente wapen, bij het menigvuldig gebruik dat daarvan in de laatste jaren vereischt werd, vooral terzake der verkiezingen en nu opnieuw bij de vaststelling van het onderscheidingsteeken door den Burgemeester te dragen, ingevolge Zr.M.besluit van den 16 November 1852 staatsblad no.201. In aanmerking genomen dat het Koninklijk Besluit van den 3 Januarij 1818 no.91 de gelegenheid openstelt voor gemeenten wier bevolking geen 5000 zielen bedraagt, om gratis een eigen wapen te kunnen verkrijgen. Overwegende het wenschelijk om ordeshalve een eigen wapen te mogen voeren, te meer wanneer dit herinneringen uit de grijze oudheid bestendigd, die betrekking hebben op de vroegere plaatselijke gesteldheid. Overwegende dat het dorp Gorssel de hoofdplaats der Gemeente reeds in 1340 is vermeld, en dat hetzelve oudtijds dikwijls voorkomt onder den naam COERSLO of plaats waar een koer- of wachthuis stond, hoedanig oud gebouw nog aanwezig is op eenen korten afstand van dit dorp aan den straatweg naar Deventer. Heeft besloten zich door tusschenkomst van Heeren Gedeputeerde Staten dezer Provincie te wenden tot Z.E.den Heere Minister van Binnenlandse Zaken met het verzoek om wel te willen bevorderen dat aan deze Gemeente GRATIS het regt van een eigen wapen worde toegekend, zoodanig zamengesteld als naar aanleiding der opgegeven consideratiën zal worden goedgevonden te bepalen".

Reeds na een week kwam het antwoord van G.S.; zij deelden mede uit het verzoekschrift te hebben afgeleid dat het de wens van het gemeentebestuur was dat het te verlenen wapenteken met het Koerhuis"in eenig verband worde gebragt"en dat in geval die veronderstelling juist was "zulks meer bepaald zou kunnen worden uitgedrukt met bijvoeging van teekening en omschrijving".

In de raadsvergadering van 26 januari 1853 werd

dan ook besloten "Hun Edel Groot Achtbaren nader te kennen te geven dat het allezints met den wensch van den raad zoude strekken wanneer het te verleenen wapenteeken een koer- of wachthuis bevat in den vorm als op bijgegevoegde teekening is aangeduid terwijl men tevens de vrijheid neemt de vraag te doen of het plaatsen van de naam der Gemeente op zoodanig wapen al dan niet vereischt wordt"

Na ontvangst van brief en tekening berichtten G.S. bij besluit van 1 februari 1853 no.25, dat de vraag of de naam der gemeente op het wapen diende voor te komen ontkennend werd beantwoord, en dat zij wensten te vernemen welke kleuren het wapen diende te hebben.

De raad besloot 21 februari te antwoorden "dat men volgens de opgemaakte teekening van het voorgestelde wapenteeken aan het koer- of wachthuis de witte kleur op een goud veld wenschte te zien geven."

Op 2 maart deelden Gedeputeerden mede dat volgens de laatste voorschriften de aanvragen voor een wapen aan de Koning moesten worden gericht. Zo geschiedde: Burgemeester en Wethouders richtten zich op 17 maart per request tot Hem, in ongeveer dezelfde bewoordingen als in de brief van 22 december van het daaraan voorafgaande jaar. Dat ambtelijke molens ook snel kunnen malen bewijst wel het feit dat reeds op 1 april 1853 [7] het wapen officieel werd toegekend. De Minister van Binn.Zaken, gezien het verzoek van Burgemeester en Wethouders der Gemeente Gorssel d.d. 17 Maart 1853, strekkende om gratis [8] ver-

gunning te erlangen tot het voeren van een gemeente wapen, verleent namens den Koning, aan de Gemeente GORSSEL het navolgende wapen:"zijnde een schild van goud, beladen met eenen wachttoren van azur".

De afdeling Adel van B.Z. was op één punt van het door de gemeente ingediende ontwerp afgeweken. De gemeente Gorssel had zich de wachttoren wit voorgesteld, maar hij was in azur (blauw) vastgesteld. Wit kon ook in geen geval als men bedenkt dat die kleur in de wapenkunde zilver kan voorstellen en dat "metaal op metaal" (in dit geval dus zilver op goud) een heraldische onmogelijkheid is.

Mystificatie

Het verlenen van het wapen door de Koning was een juridische aangelegenheid, maar hield geen oordeel in omtrent de historische juistheid van het wapenteken. Met andere woorden, men heeft de motivering van de burgemeester, als zou het dorp Gorssel oudtijds onder de naam Coerslo voorkomen, hetgeen dan weer in verband gebracht werd met het nabijgelegen Koerhuis, aan de Deventerweg, niet op haar waarde geschat. Had men dat wel gedaan, dan zou al snel aan het licht gekomen zijn dat één en ander op een mystificatie berustte. Gorssel wordt voor het eerst vermeld in 1253[9]; de plaatsnaam wordt dan gespeld als Gerstlo, wat zou kunnen betekenen een met gras (of gerst begroeide open plek in het bos. In latere jaren komen de volgende spellingen voor[10]: Gerslo, Ghorstlo, Grostlo, Gorstlo, Gurslo, Gorstelo, Gorslo, Gorstell, Gorsseloo, Gorseln en Gorssel. Gorssel in al zijn spellingen wordt dus steeds met een G en niet met een C geschreven; hierop is echter één uitzondering. Er bestaat namelijk een acte uit 1510,[11] waarin gesproken wordt van een zekere "Swenne to Corsseloe"; op de rug van dezelfde acte wordt deze persoon echter aangeduid als "Zwene tot Gorsselo". Hoe dan ook, een spelling als Coerslo komt nergens voor. Hoe een dergelijke mystificatie tot stand gekomen is, valt moeilijk na te gaan. Het is echter niet onmogelijk dat de burgemeester bij het opstellen van zijn brief gebruik heeft gemaakt van het

bekende aardrijkskundige woordenboek van Van der Aa. In het deel waarin Gorssel wordt behandeld[12] staat namelijk onder de desbetreffende plaatsnamen vermeld"Dit d(orp) komt oudtijds voor onder den naam van Coersselloo, d.i. plaats waar een koer- of wachthuis stond. Waar Van der Aa deze wijsheid vandaan haalde is niet bekend, maar we moeten ernstig met de mogelijkheid rekening houden, dat deze gegevens door de burgemeester zelf zijn verstrekt. De auteur zegt namelijk in het voorwoord van het eerste deel van zijn werk "daar het evenwel niet van onze correspondenten te vergen is, dat zij, op eenen enigszins verwijderden afstand van hunne woonplaats alles zelven onderzoeken, zoo worden de proefbladen, waarop eene of andere meer of min afgelegene plaats voorkomt, bovendien aan den Burgemeester, tot wiens gemeente die plaats behoort, toegezonden, met verzoek van het ontbrekende te willen invullen, en het gebrekkige te verbeteren." In ieder geval is de overeenkomst in woordgebruik van respectievelijk Van der Aa en burgemeester De Vuller opvallend.

Mag Coerslo dan een schim der verbeelding zijn, het Koerhuis zelf heeft wel degelijk bestaan. Deze wachttoren, die al in het begin van de XVIe eeuw wordt genoemd, stond nabij de landweer tussen Gelre en het Oversticht, aan de weg van Zutphen naar Deventer en nog net op het grondgebied van laatstgenoemde stad. De naam is afgeleid van het middelnederlands coeren, cueren, coren etc. hetgeen betekent: uitkijken, de wacht houden, op de uitkijk staan. Het gebouw, dat toen reeds sinds geruime tijd als herberg en uitspanning dienst deed, is in 1864 of daaromtrent afgebroken.

Noten:

1) Voor het door de heer gemeentesecretaris van Gorssel toegestane onderzoek in het archief der gemeente zeg ik hartelijk dank.
2) Dit K.B. van 16 november 1852 was ter nadere regeling van art.76 van de Gemeentewet van 1851.
3) Ook de gemeente Dorth, die 1 Juli 1831 met Gorssel werd verenigd, heeft voor zover bekend nooit een wapen gehad.

4) Bij art.1 van het K.B. van 3 jan. 1818 nr.91 (Besluit in opzigt tot de wapens of cachetten der gemeenten), werd bepaald "dat de besturen van alle gemeenten,hoe sterk of hoe weinig ook bevolkt, die niet verkiezen een wapen te behouden of te verkrijgen, een cachet zullen kunnen gebruiken, houdende de woorden: plaatselijk bestuur van ....."
5) streep: oude naam voor millimeter
6) Artikel 118 der Gemeentewet:"De politie over de schouwburgen, herbergen, tapperijen en alle voor het publiek openstaande gebouwen en zamenkomsten, openbare vermakelijkheden en openlijke huizen van ontucht, behoort aan den Burgemeester. Hij waakt tegen het doen van met de openbare orde of zedelijkheid strijdende vertooningen",
7) Direct daarna werd een"stempel en een cachet voor lak met het gemeentewapen" besteld bij de Zutphense kunstdraaier B.W.van Eldik, die daarvoor f 12,50 in rekening bracht. Volgens de ten Gemeente-archieve van Zutphen berustende aantekeningen van J.de Graaf bij zijn werk "Uit Gorssel's Verleden" moet ook datzelfde jaar nog een zilveren ambtsketen met penning zijn aangeschaft en wel voor de som van f 23,50
8) Helemaal gratis was het niet; aan leges en andere kosten moest f 6,72½ worden betaald.
9) Sloet, O.G.Z. nr 745.
10) Nomina Geographica Neerlandica Geschiedkundig Onderzoek der Nederlandsche Aardrijkskundige namen, IIIde deel, Leiden 1893.
11) J.L.van Doorninck, Tijdrekenkundig Register op het Oud Provinciaal Archief van Overijssel, vijfde gedeelte, Zwolle 1872, p.250.
12) A.J.van der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, vierde deel. Gorinchem 1843.

J.W.van Petersen
te Doesburg.

(Met toestemming van de schrijver overgenomen uit: Archief v.d.Oudheidk.Ver."De Graafschap" 1971 blz. 98-102. Ongewijzigd herdrukt in:De gemeentewapens van Achterhoek en Liemers (Jaarboek Achterhoek en Liemers 5, Zutphen 1982) blz. 59-62.)

J. Uenk, Ericalaan 26, Harfsen
en als adviseur treedt op de heer
J. Eefting, archivaris gemeentehuis Gorssel

De redactiecommissie bestaat uit de leden:
Voorzitter: A.Hoekstra, Pikeursbaan 5, Gorssel
Leden: W.R.Muller, Lochemseweg 50, Epse
N.Kuik , het Wilgert 8, Epse

De vereniging kent leden en begunstigers.
De statuten en het register van leden en begunstigers liggen ter inzage bij de secretaris.
Het lidmaatschap bedraagt f 25,- per jaar per gezin.
Aanmelding voor het lidmaatschap kan geschieden bij de secretaris. Een lid kan zijn lidmaatschap eventueel opzeggen aan het einde van het verenigingsjaar met een opzegtermijn van 4 weken. Het verenigingsjaar loopt van 1 jan. - 31 dec.
Betaling van lidmaatschapsgeld of giften van begunstigers kan geschieden op rekening van de vereniging 3014.05.611 bij de Rabobank, Almen of op de postrekening van deze bank Nr. 874220.
Ons Markenboek wordt kosteloos aan leden en begunstigers toegezonden. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij de secretaris à f 10,- per nummer.
Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van de Voorzitter van de Redactie Commissie.
Gelieve bijdragen aan Ons Markenboek te zenden aan een der leden van de Redactie Commissie, getypt, met grote regelafstand, en op één zijde van het papier, zo mogelijk met foto's. Men wordt verzocht zowel de naam van de schrijver als de bronnen, waaruit men geput heeft, te vermelden. Gewezen wordt op mogelijke auteursrechten bij het overnemen van artikelen uit bladen, tijdschriften etc. of gedeelten van boeken.
Getracht zal worden Ons Markenboek 4 x per jaar te doen verschijnen.